

SPOL IN JEZIK

Jasna Mikić

2021

Spol in jezik

Jasna Mikić

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: prof. dr. Monika Kalin Golob, dekanja

Ljubljana, 2021

© FDV 2021

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Knjižna zbirka OST

Urednika zbirke: Maca Jogan in Anton Kramberger

Uredniški odbor: Srečo Dragoš, Maša Filipovič Hrast, Marjan Hočevar,

Aleksandra Kanjuo Mrčela, Franc Mali

Recenzentki: zasl. prof. dr. Maca Jogan in prof. dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela

Jezikovni pregled: Barbara Korun

Naslovnica: Jure Brglez

Tisk: Demat d. o. o.

Knjiga se tiska na način sprotnega tiska.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

305:81'27

MIKIĆ, Jasna Spol in jezik / Jasna Mikić. - 1. izd. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2021

ISBN 978-961-235-956-0

COBISS.SI-ID 53469443

Kazalo

Predgovor	5
1 UVOD	7
2 POJASNITEV OSNOVNIH POJMOV	17
Spol.....	19
Jezik	24
3 JEZIK IN DRUŽBENA RAZMERJA.....	29
Spol v različnih jezikovnih sistemih	31
Spol v slovenskem jeziku	34
Seksistični jezik in seksistična raba jezika	38
Jezikovni seksizem na nivoju semantike (pomenov)	43
Jezikovni seksizem na nivoju slovnice	56
Seksistični vidiki slovenskega jezika	61
Nezaznamovanost moškega spola in nevidnost ženskega (spola) v jeziku	61
Neenakovredno naslavljanje in opisovanje žensk in moških	66
4 SPOL IN JEZIK NA TRGU DELOVNE SILE	73
Vpliv jezika na zaznavanje žensk in moških v poklicnih vlogah.....	75
Moška in ženska poklicna poimenovanja	83
5 ODPRAVLJANJE JEZIKOVNEGA SEKSIZMA	93
Pristopi k jezikovnim spremembam.....	95
Nasprotovanje spremembam v seksistični rabi jezika	102
Mednarodne in slovenske jezikovne politike	103
Smernice za spolno občutljivo rabo jezika.....	111
6 RAZVOJ NESEKSISTIČNE RABE JEZIKA NA SLOVENSKEM	119
7 SKLEP	139
8 LITERATURA IN VIRI	147
Stvarno in imensko kazalo	172
O avtorici	174
Recenziji.....	175

PREDGOVOR

Knjiga *Spol in jezik* je nastala kot predelava doktorske disertacije *Jezik in družbena (ne)enakost spolov na trgu delovne sile* (2020). Obravnava tematiko jezika, spola, družbene in spolne (ne)enakosti ter se bolj specifično osredotoča na trg delovne sile. Knjiga v ospredje postavlja preučevanje dveh ključnih pojmov, spola in jezika, ki sta s svojo vpetostjo v odnose (v družbi in na trgu delovne sile) razumljena kot ključna elementa družbene strukture in njene reprodukcije. Ta predpostavka temelji na razumevanju družbe in trga delovne sile kot segregiranega prostora, na katerem spolni stereotipi, tudi kot odraz androcentričnega družbenega reda, še vedno močno vplivajo na predstave o spolni primernosti oseb za opravljanje določenega poklica, kar se odraža v prevladujoči spolni delitvi na maskulizirane in feminizirane poklice na trgu delovne sile. Jezik je v omenjene odnose vključen kot družbeno orodje, ki poleg tega, da omogoča sporazumevanje, vpliva tudi na mentalne predstave ljudi na trgu delovne sile (odraža in narekuje večjo spolno primernost pri zaposlovanju v poklice), s čimer odraža in pomaga reproducirati seksistično družbo.

Knjiga predstavlja le del omenjene doktorske disertacije. Izpostavlja teme, ki se konkretno vežejo na spol in jezik, pri tem pa izpusti velik del gradiva, ki opisuje družbeni in ekonomski položaj žensk in moških in ki temo spola in jezika umešča v (slovenski) politično-ekonomski kontekst na trgu delovne sile. Kljub temu v knjigi jezik obravnavamo kot sredstvo za (re)produkcijo družbenih razmerij in posvečamo posebno pozornost součinkovanju jezikovnih in družbeno-ekonomskih sprememb v slovenskem jezikovnem, kot tudi političnem, ekonomskem in družbenem okolju. Zaradi tega predstavlja knjiga nov vpogled v tematiko spola in jezika in se v mnogih vidikih razlikuje od predhodnih raziskav in del, ki so temeljile bodisi na raziskovanju enega družbenega fenomena (in nepovezovanju z drugimi družbenimi vidiki), bodisi na tujih jezikih, ki temeljijo na drugačnih kulturnih okoliščinah in jezikovnih specifikah, zaradi česar je prenos teh znanj v naše okolje in jezik neustrezen. Ker gre za prvo takšno delo v Sloveniji, ki je namenjeno tako znanstveni javnosti kot tudi širšemu (tudi študentskemu) občinstvu, je bil cilj predvsem poenostaviti besedilo in ga predstaviti na informativen način.

Knjiga sestoji iz sedmih delov. V uvodnem delu spol in jezik umestimo v konkretni okvir Slovenije, slovenskega jezika in trg delovne sile ter opredelimo ključne težave, ki jih bomo naslavljali v knjigi. To poglavje je namenjeno tudi metodološki predstavitvi treh empiričnih raziskav (analize časopisov/revij, zaposlitvenih oglasov in nevrolingvistične raziskave), katerih izsledke uporabljamo v knjigi. V drugem delu podrobno opisujemo koncepta spola in jezika ter ju vsebinsko osredotočamo na konkretno področje, s katerim se ukvarjamo v knjigi. V tretjem delu se osredotočimo na spol in jezik, kjer jezik razumemo in obravnavamo neločljivo od družbene strukture,

v katero je vpet in v kateri nastaja/se spreminja – kot sredstvo za (re)produkcijo družbenih razmerij in razmerij moči med spoloma. Gre za obsežno poglavje, ki opredeljuje vlogo spola v različnih jezikovnih sistemih po svetu, definira seksističnost jezika oz. njegove rabe na ravni semantike in slovnic na primeru tujih jezikov (predvsem angleščine), osvetljuje pa tudi seksistične vidike slovenskega jezika. Izpostavljeni seksistični vidiki slovenskega jezika so razdeljeni v dve večji kategoriji: nezaznamovana raba moškega spola in neenakovredno naslavljanje in opisovanje žensk in moških.

V četrtem delu je seksistični jezik obravnavan neposredno na področju trga delovne sile, in sicer iz vidika zaznavanja poklicev oz. poklicnih skupin na podlagi oblike (slovničnega spola), v kateri so predstavljeni. To poglavje prinaša pomembne zaključke, ki poudarjajo, da igra moška slovnična oblika pomembno vlogo v zakrivanju žensk v jeziku, vendar opozarjajo, da imajo lahko neseksistične jezikovne alternative (npr. obojespolni zapisi, nevtralizacija ali delitvene oblike), čeprav spodbujajo bolj spolno uravnotežene mentalne predstave pri ljudeh, tudi negativne posledice na zaznavanje (predvsem) žensk. V tem poglavju predstavimo tudi izsledke rezultatov analiz jezika s slovenskega trga delovne sile.

Peto poglavje predstavi načine in pristope k odpravljanju jezikovnega seksizma. Izpostavljeni so pristopi, ki so v rabi za uvajanje jezikovnih sprememb, in identificirane ovire v doseganju teh sprememb. Odpravljanje jezikovnega seksizma je predstavljeno tudi na ravni mednarodnih in slovenskih jezikovnih politik, s pomočjo katerih se je potreba po neseksistični rabi jezika uveljavila tudi na bolj formalni ravni. V šestem poglavju predstavimo zgodovinski razvoj neseksistične rabe jezika v Sloveniji. Pregled na sistematičen način opredeli in predstavi ključne dogodke in akterje oz. akterke, ki so pripomogle k razvoju tega področja pri nas.

V sedmem sklepnem poglavju odpiramo razpravo o »nevtralnosti« v jeziku – ali jo je možno doseči, na kakšen način itd. – in se pri tem v veliki meri poslužujemo izsledkov iz empiričnih raziskav ter na tej podlagi utemeljujemo naše ugotovitve. Na koncu knjige izpostavimo potrebo po spreminjanju seksističnega jezika ter opredelimo ključne težave pri doseganju sprememb v jezikovni rabi.

1 UVOD

Jezik in družbeno (ne)enakost spolov raziskujemo s posebnim poudarkom na trgu delovne sile v Sloveniji. Izhajamo iz izhodišča, da so odnosi med spoloma dinamično oblikovani odnosi moči, vključeni v družbene procese in institucionalizirani v družbenih okoliščinah, na podlagi katerih ljudje usmerjajo svoje delovanje tako, da upoštevajo ideale moškosti ali ženskosti (Calasanti, 2010, str. 721). Pri tem velja, da imajo moške spolne vloge in moškost višji družbeni status kot ženske spolne vloge in ženskost, kar ustvarja odnose moči med »nadrejenim« in »podrejenim« spolom (Wharton, 2012; Koletnik, Grm in Gramc, 2016) v družbi in na trgu delovne sile. Trg delovne sile je preplavljen s stereotipnimi normami in prepričanji, ki določajo ustreznost poklicev, položajev in delovnih razmer glede na spol (Eagly, 1987). Takšna praksa je seksistična in se izraža v formalnih ali neformalnih oblikah spolne segregacije, ki označuje pojav, ko delovna mesta v določenih panogah (horizontalna oz. poklicna segregacija) ali položajih (vertikalna segregacija) zaseda večinoma eden od spolov (Bettio in Verashchagina, 2009). Neenakost med spoloma v družbi in na trgu delovne sile tako ostaja še vedno zelo aktualno vprašanje, kljub številnim zakonodajnim in nekaterim manj formalnim poskusom spoprijemanja s to problematiko.

Seksizem je eden najpomembnejših konceptov, ki ga obravnavamo v knjigi in katerega razumemo kot »celoto prepričanj, stališč, vzorcev delovanj in praktičnih vsakdanjih delovanj« (Jogan, 1992, str. 1141–1142). Tovrstno »celovito družbeno (re)produciranje spolno pristranskih vzorcev obnašanja in pravil delovanja« (Jogan, 2001) je rezultat zgodovinskih razmerij moči med moškimi in ženskami, ustvarja hierarhijo v zaznavanju večvrednosti enega spola nad drugim in se uveljavlja kot norma v odnosu do družbenih praks (Litosseliti, 2006, str. 13). Prisotnost seksizma v družbi bo prikazana kot odraz vseprisotnih in samoumevnih spolnih stereotipov¹ in predsodkov, ki močno vplivajo na predstave o tem, kako bi se ljudje glede na svoj spol morali obnašati, delovati itd. (Talbot, 2003, str. 471). Iz tega razloga prepoznavamo in obravnavamo najbolj prevladujočo obliko seksizma – androcentrizem kot rutinizirano »neločljivo sestavino strukture družbe oziroma njenega institucionalnega reda« (Jogan, 2001, str. 1) in enega najbolj trdovratnih vzrokov za obstoj družbene neenakosti spolov (Robnik, 2016, str. 9, 89).

Literatura na področju enakosti spolov je zelo obsežna in obravnava odnose med ženskami in moškimi v razmerah družbeno ustvarjenih praks, ki predstavljajo izhodišče neenakih možnosti in priložnosti za določen spol, pogosto ženski (npr. Walby, 1997; de Beauvoir, 1999; Connell, 2002 itd.). Mnoge avtorice in avtorji so enakost

¹ Posledice se kažejo v tem, da so določene lastnosti v kulturi prepoznane kot 'ženske', druge kot 'moške' – te pa nimajo vedno pomembne povezave z realnimi značilnostmi posameznikov in posameznic. Moški so videni kot agresivni, izkoriščevalski, strateški, logični, racionalni, tekmovalni, ženske pa emocionalne, podredljive, negujoče, sodelovalne, intuitivne (Coates, 1993). Te predstave veljajo predvsem za stereotipe, ki izhajajo iz družb razvitih kapitalističnih gospodarstev.

med spoloma opazovali skozi vidik neenake porazdelitve moči med ženskami in moškimi v organizacijah in na trgu delovne sile ter v javni in zasebni sferi (npr. Oakley, 2000; Crawford, 2001; Koivunen, 2015 itd.). Jezik in diskurz, ki služita kot orodje za reprodukcijo družbe in (ne)enakosti med spoloma (npr. Lakoff, 1975; Spender, 1980; Irigaray, 2002; Holmes, 2006; Litosseliti, 2006; Mills, 2008 itd.) sta postala predmet (znanstvenih) razprav o diskriminaciji šele v zadnjih nekaj desetletjih (šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja), predvsem med tujimi avtoricami in avtorji ter pri obravnavi jezikov, ki izhajajo predvsem iz razvitih kapitalističnih gospodarstev/družb (Velika Britanija, ZDA) (večina dostopne literature je v angleščini, čeprav so v sklopu analiz omenjeni tudi drugi jeziki) (Plemenitaš, 2014, str. 18–19).

Ena od osnovnih predpostavk prvih raziskav spola in jezika je, da je družba pristranska (favorizira moške) in da se ta pristranskost nahaja tudi v jeziku. Ta vrsta pristranskosti se je najpogosteje označevala kot *seksizem v jeziku*, a so bili v rabi tudi drugi izrazi². Izraz je opisoval rabo jezika, ki je bodisi žaljiva ali izključujoča do žensk, kar pomeni, da so bile poudarjene predvsem negativne posledice za ženske in ne moške. V knjigi uporabljamo izraz **(ne)seksistični jezik**, tudi **(ne)seksistična raba jezika**, saj se vsebinsko najbolj približa opredelitvi jezika kot vzroka in posledice širšega družbenega problema (seksizma). Pri tem pa pojem seksistični jezik razumemo širše (ne omejeno le na en spol), kot jezik, ki neenakovredno naslavlja tako moške kot ženske, in sicer na dveh ravneh: na ravni slovnice, kjer imamo opravka z neenakostjo, ki izvira iz jezikovnega sistema in pravil (generična raba moškega slovničnega spola), in na ravni pomenov, ki ustvarjajo jezik (besede, govor), ki je odraz spolnih stereotipov in predsodkov ter (institucionalnih) odnosov moči in neenakosti, hkrati pa pomaga pristranske družbene prakse tudi utrjevati in reproducirati. Obe ravni vplivata na ustvarjanje spolno neuravnoteženih (slabšalnih ali večvrednih) mentalnih podob, ki negativno vplivajo na označevanje ali dojetje nekaterih oseb in jim lahko tudi dejansko onemogočajo možnosti in priložnosti za uveljavljanje (sebe ali svojega mnenja) v družbi. V knjigi uporabljamo tudi sintagmo **spolno občutljiva/vključujoča raba jezika**³, ko govorimo o politikah za uravnavanje področja spolno jezikovne enakosti v Sloveniji.

Kot enega najbolj problematičnih vidikov jezika, tako slovenskega kot drugih jezikov, se v literaturi izpostavlja generično rabo moške slovnične oblike, ki se uporablja kot enotna oblika za splošno naslavljanje, pa tudi za naslavljanje žensk in moških (Horvath in Sczesny, 2016, str. 317). T. i. nezaznamovanost moškega slovničnega spola je z vidika jezikoslovcev nespremenljiva jezikovna praksa, medtem ko s stališča

² Ann Bodine (1975b) je raje kot seksizem uporabljala izraz »androcentrizem« in ga preslikala tudi na jezik (ženske so predstavljene kot nevidne, ker niso omenjene), Joan Roberts (1976) je uporabila izraz »maskulističen« (angl. *masculist*) za oznako moške pristranskosti v jeziku in kulturi (Spender, 1980, str. 14).

³ Tudi v citiranju avtorjev in avtoric, ki se poslužujejo tega izraza v svojih delih.

feminističnih jezikoslovk in jezikoslovcev odraža jezikovni apriorizem, seksizem in patriarhalni družbeni red. Kot neseksistična alternativa takšni rabi moške slovnične oblike se v slovenščini pojavlja več možnosti, med njimi tudi obojespolno poimenovanje, ki v primerjavi z angleškim jezikom, ki stremlji k spolni nevtralnosti (angl. *gender-fair language* in *gender-neutral language*), poudarja spolno specifičnost, pri čemer je neseksistični ideal vezan na dosledno rabo ženskih oblik v sklicevanju na ženski spol (Plemenitaš, 2014, str. 28). Kljub enostavni tvorbi ženskih poimenovanj z vidika besedotvorja (Pogorelec, 1997), je raba obojespolnih poimenovanj v formalnem jeziku še vedno nedosledna, kar naj bi bila posledica monotonosti, neberljivosti, nerazumevanja, nejasnosti besedila, hkrati pa naj bi bila daljša oblika tudi bolj obremenjujoča za bralca ali bralko (Umek, 2008, str. 106). Poleg poudarjanja mnogih pozitivnih učinkov neseksistične rabe jezika pa so nekatere raziskave dokazale, da nosijo feminizirana poimenovanja poklicev mnogokrat tudi negativno konotacijo (Gorjanc, 2005, str. 205), ki sproža pri posameznicah in posameznikih asociacije, ki znižajo status določene poklica ali delovnega mesta (Mucchi-Faina, 2005; Merkel, Maass in Frommelt, 2012b; Formanowicz, Bedyńska, Cislak, Braun in Sczesny, 2013), hkrati pa lahko z rabo ženske slovnične oblike opisujemo tudi drugačno delovno mesto in odgovornosti kot z besedo, ki označuje isti poklic v moški slovnični obliki.

Omenjeni (ne)seksistični vidiki slovenskega jezika so bili del prvih razprav v devdesetih letih 20. stoletja, ko se je pričelo v Sloveniji ukvarjanje s problematiko seksističnega jezika, njihova aktualnost pa se je ponovno pojavila leta 2018 kot posledica novih jezikovnih dogajanj. Cilj našega raziskovanja je bil prispevati k omenjenemu področju in se pri tem, zaradi širine problematike, omejiti na več načinov: prvič, z umestitvijo tematike v **specifični prostor** in v določeni **časovni okvir** (analiza zajema politični in ekonomski kontekst Slovenije zadnjih šestdesetih let, kjer je opazovana primerjava podatkov med tremi dvajsetletnimi obdobji na Slovenskem), drugič, z obravnavo **slovenskega jezika** (samo v pisni obliki), in tretjič, z omejitvijo na **ekonomsko področje** (trg delovne sile). Izsledke najpomembnejših raziskovalnih izsledkov iz slovenskega konteksta in na primeru slovenskega jezika smo v knjigi vključili v poglavje o spolu in jeziku na trgu delovne sile.

Skladno z obravnavo teme, ki poudarja potrebo po spolni občutljivosti v rabi jezika, v knjigi pri pisanju upoštevamo napotke za nediskriminatorno rabo jezika. Samostalniki so zapisovani obojespolno⁴, pri pridevniki in glagolih pa se, zaradi lažje berljivosti, upošteva pravilo ujemanja po bližini. Slednjega ni bilo možno uveljavljati v primerih, kjer spol ni bil omenjen (splošno naslavljanje), zato je bila v teh primerih, v izogib prevelike kompleksnosti besedila, izjemoma uporabljena moška

⁴ Tudi pri povzemanju dokumentov in literature, kjer je v originalnem izvodu zapis samo v eni slovnični obliki.

oblika (npr. Tisti so bili mnjenja; so naredili ...) kot generična (s tem pravilom je seznanjena večina bralcev in bralk). Sklicevanje na avtorice in avtorje v besedilu je potekalo po enotnem pravilu (samo z navedbo priimka – kar je, po veljavnih slovničnih pravilih, skladijsko neustrezno), pri čemer je spol osebe možno razbrati na osnovi pridevnika in/ali glagola, ki se pojavi ob samostalniku v besedilu (npr. Kuhar je trdil; Jogan je trdila)⁵.

Metodološka predstavitev empiričnih raziskav

Problematika je v Sloveniji še neraziskana, zato je bilo naše raziskovanje v osnovi eksplorativno, pri čemer so novo pridobljeni podatki služili za spoznavanje tematike in odpiranje nadaljnjih vprašanj. Izsledke smo presojali v luči do sedaj znanega, s primerjavo in ovrednotenjem obstoječih podatkov in teorij. V nadaljevanju predstavljamo tri pristope, ki smo jih uporabili za pridobivanje novih podatkov in ponujamo podrobnejši vpogled v tri empirične raziskave.

Pregled in analiza relevantne literature

V prvi fazi smo opravili pregled sociološke, jezikoslovne, sociolingvistične in druge relevantne družboslovne literature. Pri raziskovanju smo se naslanjali na sociološko feministično analizo moči v družbi in na trgu delovne sile. Jezik kot sredstvo za reprodukcijo družbenih razmerij smo opazovali sprva z vidika angleščine in drugih tujih jezikov, nato pa predstavili in se osredotočili na slovenščino. Učinke seksističnega jezika smo raziskovali tudi s pomočjo kognitivne znanosti (natančneje, nevrolingvistike).

Zaznavanje praks in razvoja (ne)seksistične rabe jezika

V zgodovinskem pregledu jezikovnih praks smo opazovali način pisanja o poklicih in se osredotočili na konkretne izraze, s katerimi označujemo poklice (katera slovnična oblika se uporablja za poimenovanje določenega poklica), ki smo jih našli v pisnih zgodovinskih virih. Uporabili smo dva tipa zgodovinskih virov – časopise/revije in zaposlitvene oglase.

⁵ Z zapisovanjem npr. »avtorica Jogan je trdila« se po nepotrebnem dvojno poudarja spol osebe; z besedo avtorica in glagolom, ki v nadaljevanju razkrije spol osebe (je trdila). Tudi navajanje ženskega priimka v svojilni pridevniški obliki (Joganova) v tej knjigi ni možno zaslediti, saj gre (iz vidika feministične teorije) za neustrezno jezikovno prakso.

K analizi časopisov in revij smo pristopili v več korakih: v prvem smo naredili izbor časopisov/revij (v štirih časovnih točkah: 1958, 1978, 1998 in 2018), ki smo jih vključili v analizo in določili tematike/področja, ki bodo predmet raziskave (opredelili smo tudi dele časopisov/revij, ki jih nismo vključili v analizo). V izbor zgodovinskih virov smo vključili časopise in revije, ki predstavljajo na eni strani splošen (Slovenski poročevalec/Delo), na drugi spolno specifičen (Naša žena) pa tudi gospodarski (Gospodarski vestnik) vpogled v izbrano obdobje. Gre za tri vsebinsko zelo različne revije/časopise, zato je bil pristop k analizi vsake revije ali časopisa ustrezno prilagojen (raven obsega analize – koliko številčk bo vključenih v analizo; predmet raziskovanja). V drugem koraku smo identificirali teme oz. vprašanja, ki jih želimo raziskati. Ta vprašanja so bila razčlenjena na več ožjih tematik, ki jih pokriva analiza. Na podlagi tega smo v tretjem koraku izbrali kombinacijo metod, ki bo kar najboljše zajela posebnosti tematik, ki jih želimo raziskati. Pri tem smo izhajali iz kritične diskurzivne metode, ki se osredotoča na jezikovne manifestacije moči, tj. na uvajanje, ohranjanje in reproduciranje neenakosti in nadvlade na diskurzivni ravni (van Dijk, 1995; Eckert in McConnell-Ginet, 2003; Wodak in Meyer, 2009), in jo kombinirali s feministično stilistiko (Mills, 1995) (ki se pojavlja kot veja feminističnega jezikoslovja), ki analizo besedil središči na spolu in išče razlage za pojavljanje pristranskosti v jeziku v feministični literaturi. Analizo smo izvedli na dveh ravneh; na ravni besed, kjer smo se osredotočili na opazovanje oblike zapisa poklicnih (in splošnih) poimenovanj, nagovorov ter drugih besed, ki so bile uporabljane za naslavljanje žensk in moških. Hkrati pa smo opazovali tudi splošno rabo jezika (ali se nevezano na poklice uporablja moška generična oblika pri naslavljanju). Na drugi, diskurzivni ravni, smo opazovali način pisanja o poklicih tudi v povezavi s konotacijami, ki jih lahko nosijo (t. i. »ženski« ali »moški«) poklici.

Podatke iz časopisov smo pridobili v Narodni in univerzitetni knjižnici v obliki digitaliziranih virov (dLib – digitalna knjižnica Slovenije), mikrofilmov in v fizični obliki časopisov/revij. Raziskava je potekala v več obdobjih (zaradi časovnega usklajevanja z drugimi deli raziskave), in sicer konec leta 2018 ter spomladi in jeseni 2019.

Drugi zgodovinski viri so bili oglasi za zaposlitev, v katerih smo opazovali slovnične oblike zapisov prostih delovnih mest. V analizo zaposlitvenih oglasov smo ponovno vključili 4 analizirane letnice: 1958, 1978, 1998 in 2018. Oglase smo pridobili v časopisu Delo (za prve tri letnice) in na Zavodu RS za zaposlovanje⁶ (za zadnjo letnico), jih poenotili tako, da smo jih šifrirali po enotni mednarodni klasifikaciji poklicev ISCO (angl. *International Standard Classification of Occupations*; klasifikacija Mednarodne organizacije dela) in jih nato kodirali s kategorijo slovnična oblika zapisa, v katero spadajo: ženska oblika, moška oblika, nevtralna oblika in

⁶ Pri tem so nam bili v veliko pomoč zaposleni in zaposlene na Zavodu RS za zaposlovanje, ki so nam priskrbeli izpis za večino objavljenih oglasov v letu 2018, za kar se jim zahvaljujemo.

neuvrščeno. Nevtralna oblika⁷ je bila nadalje dodano razčlenjena v 7 kategorij (dodajanje končnice: /-ka, ka, -ka; moški zapis in opomba M/Ž; ženski zapis in opomba M/Ž; obojespolni zapis in dodajanje opombe M/Ž; obojespolni zapis: zdravnik/zdravnica (ali splošno: moški in ženska/delavka in delavec); množinska ali splošna oblika, ki ne nakazuje spola neposredno (kot opravljanje nekega dela); dodajanje končnice in opomba M/Ž). Podatki so bili nato obdelani v programu SPSS in analizirani po letih in poklicnih skupinah. V analizo je bilo vključenih skupaj 3353 zaposlitvenih oglasov.

Razumevanje in učinkovanje (ne)seksističnega jezika

Zaznavanje določenih oblik poklicnih nazivov smo raziskovali tudi s kognitivno znanostjo, kjer smo s pomočjo metode ERP⁸ (angl. *Event Related Potentials*) merili nevrokognitivne procese v realnem času (Luck in Kappenman, 2012). Meritve so potekale z EEG neinvazivno metodo slikanja možganov, s pomočjo katere smo merili možgansko aktivnost udeleženk in udeležencev med branjem stavkov, ki so vsebovali poklicne nazive v moški generični obliki in obojespolni obliki. Zanimalo nas je, ali način zapisa določenega poklicnega naziva vpliva na to, da ljudje drugače obdelujemo in razumemo te nazive, posledično tudi predstavnike in predstavnice teh poklicnih skupin (oz. kaj vse lahko vpliva na to zaznavanje).

Vzorec smo omejili na 26 študentov in študentk Fakultete za družbene vede (17 žensk in 9 moških), tudi zaradi trajanja eksperimentalnega postopka (2–3 ure na udeleženca oz. udeleženko); povprečna starost je bila 20,1 leto (razpon 18–23 let). V vzorec smo zajeli večino desničarjev in desničark, z dobrim ali popravljenim vidom, katerih materni jezik je slovenščina.

Eksperimentalni material so bile splošne izjave, sestavljene iz dveh stavkov. Prvi stavek je predstavljal (stereotipno žensko ali moško) poklicno vlogo, na primer *kirurgi* (tipično moški poklic) oz. *cvetličarji* (tipično ženski poklic), drugi stavek pa

⁷ Nevtralna oblika ni mišljena kot generična raba moške oblike, tudi ne govori o odsotnosti spolno specifičnih oblik, ampak je pojem, pod katerim smo združili več kategorij, ki s poudarjanjem obeh oblik ali z odsotnostjo nanašanja na spol zagotavlja večjo odprtost za spolno uravnotežene interpretacije zaposlitvenih oglasov.

⁸ ERP raziskave so primerne za prikaz obdelave informacij v realnem času in nakazujejo na različne ERP komponente, povezane z obdelavo semantičnih/pragmatskih (N400) in sintaktičnih informacij (P600). V raziskavi smo na podlagi eksperimentalnih primerov, ki vsebujejo zapis poklica v generični ali obojespolni obliki in se v nadaljevanju sklicujejo na moške ali ženske kot del te poklicne skupine, opazovali, ali se neujemanje sklicevanja na ženske ali moške odraža v obliki komponente N400, ki se pojavi ob odklonih od pričakovanih semantičnih informacij in ob neujemanju skladnosti besede na jezikovni in širši diskurzivni ravni ali pa je neujemanje zaznano kot skladnjska kršitev, ki se kaže v komponenti P600 (Regel, Meyer in Gunter, 2014).

spol, ki naj bi se navezoval na poklicno skupino v obliki glagola (izražen bodisi v ženski bodisi moški slovnični obliki). Polovica vseh eksperimentalnih stavkov je vsebovala množinsko moško generično obliko⁹ (za zapis poklicne vloge), kar je pogost način zapisovanja poklicev v slovenščini, druga polovica pa spolno uravnoteženo obliko (obojespolni zapis, ki vključuje moško in žensko slovnično obliko hkrati). Naloga je vključevala 310 parov stavkov, 50 parov stavkov za vsakega od štirih eksperimentalnih pogojev (med katere spadajo: 1 – generična oblika poklicne vloge, 2 – spolno uravnotežena oblika poklicne vloge, 3 – ženski spol v glagolu, 4 – moški spol v glagolu) in dodatnih 110 parov zapolnjujočih stavkov, s semantično ali skladenjsko napako ali stavki, ki ne omenjajo spola.

Pričakovali smo, da bo moška oblika samostalnika (ki se uporablja kot generična) vplivala na pretežno moške interpretacije. Z rabo spolno uravnotežene oblike smo pričakovali, da bomo dosegli drugačne odzive (odprte za moške in ženske interpretacije).

Raziskava je bila potrjena na Etični komisiji Fakultete za družbene vede 22. januarja 2019 in preregistrirana na Open Science Framework spletni strani novembra 2019. Potekala je med 6. novembrom 2019 in 16. januarjem 2020 na Nevrološki kliniki (UKC) v Ljubljani, v laboratoriju za afektivno nevroznanost¹⁰.

V knjigi bomo predstavili le del izsledkov iz treh obsežnih raziskav. Izsledke nevrolingvistične raziskave smo povzeli in predstavili le na interpretativni ravni. Bolj podroben vpogled v celotno metodologijo in rezultate je na voljo v doktorski disertaciji (glej Mikić, 2020a).

⁹ Z izrazom generična raba slovničnega moškega spola v kategorizaciji primerov mislimo na nanašanje besede moškega spola na skupino moških in žensk (pomensko spolno nevtralno rabo).

¹⁰ Raziskavo smo izvedli v sodelovanju z izvajalci interdisciplinarnega študijskega programa druge stopnje Kognitivna znanost (Pedagoška fakulteta, sodelujoči: izr. prof. dr. Urban Kordeš, koordinator programa in predsednik programskega sveta, in študentke, ki v okviru predmeta Vajeništvo opravljajo raziskavo na tem projektu), z Nevrološko kliniko (prof. dr. Zvezdan Pirtošek, dr. med. Nevrološka klinika Ljubljana, doc. dr. Jure Bon, dr. med. spec. psih., Klinični oddelek za bolezní živčevja, Nevrološka klinika Ljubljana, asist. Andraž Matkovič, raziskovalec).

2 POJASNITEV OSNOVNIH POJMOV

Knjiga tematsko pokriva več področij, vendar je osnovna znanstvena disciplina, iz katere izhajamo, sociologija (s poudarkom na ekonomski sociologiji, sociologiji dela in feministični teoriji), k analizi pa pomembno prispevajo znanja in pristopi iz jezikoslovja, sociolingvistike in nevrolingvistike. Obravnavo konceptov spola in jezika smo zaradi njune večdimenzionalnosti in kompleksnosti nekoliko omejili in izluščili bistvene značilnosti in prioriteta področja, katera predstavljamo v tem poglavju.

Spol

Spol smo raziskovali z vidika feministične teorije, ki ta koncept postavlja v središče raziskovanja kot konstitutivni element razlike v moči, ki podreja (predvsem) ženske (Barker, 2002, str. 110–111). Feminizem je pomembno prispeval k sodobni sociologiji, saj je izzval obstoječe poglede na družbo v povezavi s položajem, ki ga v njej zasedajo ženske (in moški) in postavil pod vprašaj dominantne poglede in prakse¹¹ (Littlewood, 2004, str. 1, 10).

V feminizmu se pogosto poudarja potreba po **neesencialistični obravnavi spola**. Odmik od esencializma je potreben, saj ta predstavlja prepričanje o obstoju notranjih, temeljnih, nespremenljivih, tudi vrojenih značilnosti ali nizov značilnosti, ki so skupne članom in članicam določene kategorije in po katerih se razlikujejo od članov in članic drugih kategorij (Cameron, 1998b, str. 15; Crawford, 1995, str. 8–9), slednje pa pogosto prispeva k upravičevanju¹² družbenih spolnih razlik in spolne

¹¹ Feministična kritika sociologije je bila osnovana na dveh točkah: prvič, da sociologija ne ponuja analize žensk, in drugič, da takratna izhodišča sociologije niso mogla ponuditi ustrezno analizo ženskih življenj (Littlewood, 2004, str. 15). Feministke in feministi so kritizirali predvsem dela mnogih klasičnih sociologov, ki so svoje teorije temeljili samo na moški perspektivi. Po drugi strani sta Marx in Engels sicer prepoznala odnose neenakosti med ženskami in moškimi, vendar sta svojo teorijo utemeljevala na izkoriščevalskem razredu in ne na odnosih med spoloma, čeprav je ženska opresija skoraj vedno rezultat razrednih neenakosti (Delmar, 1976). Dva glavna pristopa, feministični empiricism in feministično stališče, vztrajata, da bomo videli svet drugače, če ga pogledamo iz ženske perspektive. Epistemologija feminističnega stališča ima skupne lastnosti z marksistično epistemologijo. Namreč, kar dojemamo kot strokovno znanje, ni nevtravno, ni objektivna resnica, ampak oblika dominantne ideologije, ki upravičuje status quo (in ta naj bi bila po mnenju feministk moško stališče). Za feministke in feministe ter marksiste in marksistke velja, da se strinjajo o tem, da je podrejena skupina (proletariat in ženske) v položaju, da ustvari znanje, ki bo izzvalo obstoječi red (Littlewood, 2004, str. 39).

¹² Esencialisti in esencialistke dosegajo objektivnost svojih argumentov na podlagi poudarjanja (bolj ali manj) očitnih anatomskih razlik med spoloma.

neenakosti (Kimmel, 2004, str. 21). Feministični upori¹³ esencialističnemu razmišljanju tako zavračajo poskuse iskanja družbenega spola v nespremenljivih značilnostih, ki naj bi se nahajale v moških in ženskah, po naravi ali vzgoji. Ne priznavajo tudi obstoja samo ene oblike moškosti ali ženskosti in ne verjamejo v to, da lahko zgodba ene ženske zajame izkušnje vseh žensk (Cameron, 1998b, str. 16). Lastnosti, ki jih različne družbe pripisujejo ženskostim in moškostim, se med seboj razlikujejo, hkrati pa se tudi spreminjajo skozi čas (Littlewood, 2004, str. 218).

V povezavi z omenjenimi razpravami so aktualna tudi nesoglasja v zvezi z **binarnostjo spolov**. Butler (1999, str. 30) je bila mnjenja, da je lahko binaren samo biološki spol¹⁴, medtem ko kulturne interpretacije dovoljujejo družbenemu spolu, da se pojavi v več oblikah¹⁵. Odstranitev poudarka z izključno biološkega spola povzroči, da ta ni več razumljen kot prevladujoč nad družbenim (ki se tudi ne omejuje na moške in ženske, ampak prepoznava vse obstoječe spole), saj sta oba prepoznana kot družbeno konstruirana¹⁶ (Koletnik in drugi, 2016, str. 13, 18). Na drugi strani pa se nahaja prepričanje, da je pri analizi spola potrebno upoštevati predvsem tiste oblike spola, »brez katerih dejansko ni mogoč obstoj človeštva«¹⁷ (Jogan, 2017, str. 10), pri čemer se spolni binarizem izkaže kot nujni predpogoj za reprodukcijo družbe (ob pomoči vseh institucionalnih mehanizmov). Kljub mnogim debatam na temo **razlik med biološkim in družbenim spolom**, pri čemer med izrazoma ne obstajajo samo semantične razlike, ampak (kot vidimo) gre za temeljne razlike v perspektivi in teoretični orientaciji (Wharton, 2012, str. 9), smo v knjigi uporabljali pristop, ki temelji na **medsebojni vplivnosti in povezanosti biološkega in družbenega sveta**. Večina se danes zaveda, da biološki ali genetski vidiki ženskosti in moškosti ne morejo biti razumljeni kot popolnoma ločeni in drugačni od družbenih procesov in praks, ki dajejo pomen tem karakteristikam. Pri tem pa so zopet ločena mnenja¹⁸

¹³ Simone de Beauvoir, ki je prispevala prvo sistematično kritiko v delu *Drugi spol* (leta 1949). Njeno mnenje, »da se ženska ne rodi, ampak to šele postane«, ostaja aktualno še danes.

¹⁴ Ta naj tudi ne bi dovoljeval izražanja oseb izven binarnega sistema (Koletnik in drugi, 2016, str. 4, 15).

¹⁵ Temu nasproti stoji pojem transspolnosti, ki zajema različne spolne identitete in spolne izraze, ki presegajo binarnost normativnih, tradicionalnih, cisnormativnih spolnih identitet in izrazov (Koletnik in drugi, 2016, str. 24).

¹⁶ Poststrukturalizem, družbeni konstruktivizem in kvirovske teorije so v zadnjem času pridobili več pozornosti.

¹⁷ Jogan (2017, str. 10) pravi, da takšno razumevanje spola »ni povezano z izključevanjem vseh drugih oblik spolnega združevanja z območja spoznavnega zanimanja, vendar /.../ so /.../ z vidika nadaljevanja vrste stranskega pomena, niso pa drugotnega pomena z vidika spoštovanja človekovega dostojanstva in svobode«.

¹⁸ Družbeni in biološki spol se zato lahko uporabljata izmenjujoče, nekateri avtorji in avtorice uporabljajo samo izraz družbeni spol in termin biološki spol popolnoma zavračajo (Wharton,

in razumevanja, do katere stopnje je biološki spol dojeman kot družbeno ustvarjen (Wharton, 2012, str. 12).

Ker gre pri omenjenih temah za kompleksna in večplastna vprašanja, katerih izhodišča sicer uporabljamo, vendar jih v knjigi ne razčlenjujemo do podrobnosti, smo se do omenjenih razprav opredelili do mere, da smo analizo spola temeljili na dveh spolih¹⁹ (saj je dosednji razvoj na raziskovalnem področju spola in jezika temeljil na obravnavi položaja moških in žensk na trgu delovne sile, o tem najdemo tudi največ literature), kljub temu pa se zavedamo pomena in potrebe po preseganju binarnosti spolov, zato priznavamo in (teoretično) obravnavamo tudi vidike **sodobnih post-strukturalističnih teorij spola**²⁰.

Spol je bil obravnavan tudi iz vidika **moči in neenakosti**, kjer smo izhajali iz predpostavke, da so **odnosi med spoloma hierarhizirani**, saj so ženske v družbi še vedno na mnoge načine nižje pozicionirane in slabše vrednotene kot moški, ta hierarhija pa se jasno odraža in vpliva na družbeni, poklicni/institucionalni in kulturno-vrednotni sistem (Ridgeway in Smith-Lovin, 1999, str. 192; Wharton, 2012, str. 61). Pri tem upoštevamo Bourdiejevo (2010) povezovanje spola in neenakosti, pri čemer vidimo predvsem pomembno njegovo razumevanje **spola v neposredni povezavi s strukturo, delovanjem in položaji moči v družbi**²¹ (Bourdieu in Wacquant, 2006, str. 117). Po njegovi teoriji bo dominanten tisti, ki bo uspel zavzeti tak položaj

2012, str. 9), spet drugi poudarjajo, da med družbenim in biološkim spolom ne obstaja nujna povezava. Obstaja tudi perspektiva, ki vzame biološki spol kot osnovo za objektivne, prepoznavne razlike med moškimi in ženskami, ki so vkoreninjene v človeško fiziologijo, anatomijo in genetiko in ki predstavljajo surov material, iz katerega se nato oblikuje družbeni spol. Gre za pristop, v katerem sociologi in sociologinje poudarjajo načine, na katere biologija postavi omejitve na to, kaj lahko dosežejo družbeni vplivi (Rossi, 1977; Udry, 2000).

¹⁹ Naše raziskovanje je prvo, ki na sistematičen način prikazuje razvoj neseksističnega jezika na trgu delovne sile v Sloveniji, zato predstavlja osnovo in izhodišče za razumevanje povezave spola in jezika pri nas. Morebitne prihodnje raziskave se bodo lahko osredotočile v bolj specifične smeri in podrobne vpoglede (tudi) v nebinarne spolne in jezikovne možnosti.

²⁰ Te teorije predstavljajo spol kot fluiden, spremenljiv in kompleksen družbeni konstrukt, ki nastaja in se ohranja skozi družbene interakcije. K temu področju je ogromno prispevala avtorica Judith Butler.

²¹ Žensko izključevanje in manjvrednost je po njegovem rezultat nesorazmernosti med objektom in subjektom, vzpostavljenim med žensko in moškim med simbolnimi menjavami, v produkciji in reprodukciji simbolnega kapitala, kjer ženske navadno nastopajo v vlogi (ženitvenega) objekta v lasti moškega (Bourdieu, 2010, str. 50–51). Ta vpogled se izkaže za koristnega pri obravnavi odnosov med spolom in neenakostmi, vendar pa je obenem tudi izključujoč, saj temelji na relacijskih odnosih nadvlade (definiranje objektov prek razmerij), predvideva binarne opozicije med spoloma in zavrača možnost več spolov (kot rezultat relacijske perspektive). Koncept habitusa se tako v času postmodernih teorij ženskosti in moškosti ne izkaže vedno za najbolj uporabnega (Bourdieu, 2003; 2010).